

УДК 316.7

І. О. Радіонова

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ НА МЕЖІ СТОЛІТЬ: ПРАКТИКИ ТА СТРАТЕГІЇ

Стаття присвячена аналізу мультикультуралізму на межі століть. Визначаються основні етапи реалізації політики мультикультуралізму, мультикультурні практики та стратегії, ключові ідеї критики політики мультикультуралізму. Доводиться плюральність практик та стратегій мультикультуралізму, з'ясовуються умови його ефективності в локальних просторових та часових контекстах.

Ключові слова: мультикультуралізм, пост-мультикультуралізм, політика громадянської інтеграції, права людини, сек'юритизація.

Статья посвящена анализу мультикультурализма на рубеже столетий. Определяются основные этапы реализации политики мультикультурализма, мультикультурные практики и стратегии, ключевые идеи критики политики мультикультурализма. Доказывается плюральность практик и стратегий мультикультурализма, выясняются условия его эффективности в локальных пространственных и временных контекстах.

Ключевые слова: мультикультурализм, пост-мультикультурализм, политика гражданской интеграции, права человека, секьюритизация.

The article is devoted the analysis of multiculturalism at the turn of the century. The basic stages of realization of a policy of multiculturalism, multicultural practices and strategies, key ideas of criticism of a policy of multiculturalism are determined. The pluralistic of practices and strategies of multiculturalism is proved, conditions of its efficiency in local spatial and time contexts are found out.

Key words: multiculturalism, post-multiculturalism, civic integration policy, human rights, securitization.

Постановка проблеми. Виклик мультикультуралізму за умов розгортання глобалізаційних процесів постає майже перед усіма країнами. Відповідь на цей виклик темпорально та географічно обумовлена. При цьому глокальні відповіді мають як спільні прояви, так й специфічні суспільні реакції. З початку 2000-х рр. у Європі очевидною стала негативна реакція на мультикультурні ініціативи, програми, політику мультикультуралізму загалом. У США політику мультикультуралізму критикують переважно представники

республіканської партії та консервативного напрямку мислення. Тож за сучасних умов дистанціювання від мультикультуралізму постає як політичний тренд, політики навіть уникають застосування самого терміну “m word”. Однак виклики мультикультурності не зникають, а навпаки вимагають пошуку нових стратегій, від ефективності яких залежить функціонування суспільних систем. Як частина глобального світу українське суспільство також наочно стає все більш мультикультурним, що потребує визначення політики мультикультуралізму в Україні. Це завдання актуалізує узагальнення досвіду практичної реалізації та розробки стратегій мультикультуралізму у західних країнах.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз політики мультикультуралізму привертає увагу значної кількості вітчизняних науковців. При цьому їх висновки щодо корисності імплементації цієї політики в Україні майже діаметральні. Так, А. Колодій, О. Розумна вважають за доцільне уточнення цієї політики та її імплементацію [1; 2]. В той же час Ю. Халілова-Чуваєва, І. Бубнов наголошують, що відмова від політики мультикультуралізму є одним з найважливіших факторів збереження національної ідентичності [3].

У даній **статті** ми зробимо спробу дослідити практику мультикультуралізму XXI ст. у її специфічних проявах та з'ясувати його стратегічний потенціал за умов критики і навіть відмови від мультикультуралізму, проголошеної деякими політичними лідерами.

Виклад основного матеріалу. «Мультикультуралізм» є таким само старим як само людство (В. Кимліка). Різні культури завжди знаходили шляхи до співіснування, поважання різноманітності. Але мультикультуралізм, який концептуалізується у контексті «підйому та занепаду», є специфічним історичним феноменом, який притаманний для західних демократій, та повинен розглядатись у широкому контексті трансформацій періоду після закінчення Другої світової війни.

Основні етапи реалізації політики мультикультуралізму можуть бути представлені наступним чином. У 60-х рр. XX ст. відбулась постановка

мультикультурності як проблеми, у 70-80-ті рр. ХХ ст. мала місце операціоналізація політики мультикультуралізму, а з початку 2000-х рр. почалася її масова критика (деякі дослідники вважають, що критика та відхід від політики мультикультуралізму починаються вже з середини 1990-х рр.).

Першими країнами, що визначили себе як мультикультурні були Канада, Австралія та США. До середини ХХ ст. політика по відношенню до іммігрантів була переважно асиміляторською: нові іммігранти, як і ті, що сформували ці країни, сприймалися перш за все як майбутні громадяни. Щодо Європи, то потік іммігрантів до країн західної Європи зріс після закінчення Другої світової війни за умов необхідності відбудови Європи. Інтенсифікація глобалізаційних процесів ще більше посилила міграційні процеси. Загалом сучасні міста глобального світу характеризуються расовою, етнічною, релігійною множинністю. Головна відмінність між Європою та США, Канадою, Австралією у тому, що більшість не-білого (non-whites) населення в Європі складають мусульмани (за виключенням Великої Британії де вони складають десь третину не-білого населення). Загальна чисельність мусульман у західній Європі на сьогодні перевищує об'єднане населення Фінляндії, Данії та Ірландії [8, с. 4].

Загальною метою починаючи з 60-х рр. ХХ ст. була ліквідація дискримінації за будь-якою відмінною ознакою, однакові можливості для усіх членів суспільства, визнання множинності культурних ідентичностей на противагу асиміляції, можливість репрезентації цих ідентичностей у суспільстві, прийняття етнічного плюралізму, взаєморозуміння та взаємоповага між усіма групами. Однак наприкінці ХХ ст. практики та стратегії мультикультуралізму починають фокусуватися переважно на іммігрантах.

Структурною передумовою конституювання мультикультурного суспільства є правова і соціальна рівність усіх його членів. Тож, операціоналізація політики мультикультуралізму у 70-80-х рр. ХХ століття була направлена саме на досягнення цієї рівності у повсякденних практиках. Однак, як підкреслює Г. Фрімен, практично ні одна країна не проводила системну

політику мультикультуралізму, заходи, що вживались, не були когерентними. Г. Фрімен визначає ситуацію як «печворк» політик, субсистему дій, яка слабо, або зовсім нескоординована [5, с. 946]. Практики, які можуть бути означені або офіційно позначаються як “мультикультуралізм”, значно варіюються між країнами, що традиційно визначаються як мультикультурні (Австралія, Велика Британія, Канада, Нідерланди, США та інш.) та усередині країн між окремими містами. Враховуючи ці розбіжності, як мультикультурні практики та відповідні їм стратегії можуть бути позначені:

1) публічне визнання – підтримка діяльності організацій етнічних меншин, залучення їх до спільної діяльності з іншими публічними організаціями;

2) стратегії та практики освіти – пошуки відповідей на чутливі для етнічних та релігійних меншин питання (наприклад, форма одягу у навчальних закладах), відображення у навчальному плані культури етнічних та релігійних меншин, підтримка вивчення мов меншин, викладання ціма мовами, розвиток шкіл етнічних меншин (у тому числі релігійних);

3) у роботі соціальних служб надання інформації та підготовка соціальних робітників, робітників сфери охорони здоров'я, правоохорони та інших щодо культурно чутливих практик;

4) доступ до державних фондів – інформація надається кількістю мов (наприклад, інформація щодо охорони здоров'я);

5) культурні виключення у праві (наприклад, сикхі можуть одержати право носити тюрбан замість шолому під час водіння мотоциклу), визнання священності книг окрім Біблії, захист від дискримінації;

6) у сфері релігії дозвіл на діяльність та підтримка релігійних організацій;

7) популяризація кухні, що відповідає культурним традиціям меншин, її офіційний статус;

8) присутність меншин у медіа просторі – відсутність дискримінації на рівні стереотипів, право на свої медіа [9, с. 3].

Наведені різноманітні стратегії та практики взаємопов'язані та посилюють одне одного у завданні інкорпорації етнічних меншин та мігрантів.

Однак ускладнення у реалізації політики мультикультуралізму призвели до фокусування на «безпечних» темах, до яких, у першу чергу, належать одяг, кухня, музика, свята та інше та навіть ця політика визнання аутентичних культурних практик виявилася ризикованою. Адже деякі звичаї, традиції не заслуговують толерантного ставлення (наприклад примус до вступу у шлюб). Уникнення загроз у дискурсі автентичності призвело до тривіалізації або діснеїфікації культурних відмінностей, тобто ще більш вузького фокусування на кулінарії, музиці, танцях, одязі. Утвердилось спрощене розуміння мультикультуралізму як моделі «3S» - визнання статичних культурних відмінностей: відмінності кухні, одягу та музики, без концентрації уваги на політичних та економічних нерівностях (*cuisine, fashion, music*). У той же час необхідно підкреслити, що таке спрощення може посилювати сприйняття культурних меншин як «інших», «чужих», провокує сприйняття культур як статичних та герметичних, не враховуючи їх зміну у часі та взаємовплив.

З початку 2000-х рр. починається критика мультикультуралізму. Відроджуються ідеї єдиної нації, загальних цінностей, пропонується навіть повернення до політики асиміляції. Після подій вересня 2001 р. у США відповідь на загрозу ісламського тероризму постає як першочергове завдання для Заходу. Терористична атака Лондону у липні 2005 р. була здійснена мусульманами, які народилися у Британії. Повстання молоді на окраїнах Парижу у жовтні – листопаді 2005 р. трактувалося значною мірою саме як повстання мусульман. Для критиків мультикультуралізму ці події були визначними.

Ключові ідеї критики політики мультикультуралізму С. Вертовек та С. Вессендорф формулюють наступним чином:

– мультикультуралізм визначається та критикується як фіксована ідеологія чи догма, незважаючи на існуючий «печворк» політик, практик та інституцій, які розгорталися на рівні життєвого світу іммігранта;

– критики вважають, що мультикультуралізм створив умови задля «зловживання» політкоректністю, що заперечує можливість дискусії щодо реалій імміграції;

– мультикультуралізм провокує етнічний сепаратизм, відмову від загальних національних цінностей, загрожує способу життя корінної спільноти (ці ідеї використовуються переважно представниками правих партій);

– мультикультуралізм загострює питання політичного, економічного, соціального виключення, а у крайніх випадках може призводити навіть до ізоляції (ці ідеї здебільшого поширені серед представників партій лівої орієнтації);

– мультикультуралізм підтримує репресивні практики, такі як нерівність жінок, примус до вступу в шлюб та інші, які в рамках політичної коректності трактуються з позицій культурного релятивізму;

– деяки критики мультикультуралізму навіть вважають, що ця політика створює сприятливі умови для тероризму [9, с. 6–12].

Слід зазначити, що за годи свого вживання сам термін «політика мультикультуралізму» почав застосовуватись у распливчастому, не уточненому дискурсивному полі. Ще більш розмитим постає термін «пост-мультикультуралізм», який скоріш характеризує сучасну добу, як час відмови від мультикультуралізму, ніж пропонує деяку єдність стосовно того, що прийде «після мультикультуралізму» [7, с. 33]. Пропоненти пост-мультикультуралізму вважають, що він вийде за межі мультикультуралізму, і у той самий час уникне спокус гомогенізації. Пост-мультикультурні стратегії актуалізують модель громадянства, що підкреслює пріоритет політичної участі та економічних можливостей (у порівнянні з політикою культурного визнання яка перетворилася на символ), пріоритет прав людини та індивідуальної свободи відносно поважання культурних традицій, пріоритет побудови загальних інклюзивних національних ідентичностей, пріоритет культурних змін та культурного змішування щодо закріплення статичних культурних відмінностей. Прикладом, політики «доби пост-мультикультуралізму» є політика

громадянської інтеграції (*civic integration*), що підтримує єдину мову та національну ідентичність. Однак, як зауважує В. Кимліка, така політика може бути несправедливою по відношенню до меншин, якщо вона не реалізується на комплементарній основі з мультикультурними політиками. Саме комплементарне застосування нормативно та на рівні практики посилює обидві політики [6, с. 20].

Необхідно підкреслити, що пошуки об'єднуючого у культурній багатоманітності завдяки визначенню нормативної шкали соціальних і особистісних цінностей було притаманно теоретикам мультикультуралізму вже у 90-ті роки ХХ ст. Так, Дж. Бенкс, в якості основної цінності американського суспільства висуває ідею рівності. Із неї витікають цінності індивідуалізму, індивідуальних можливостей та індивідуальної мобільності. Індивідуальний успіх, підкреслює Дж. Бенкс, є важливішим, ніж входження у сім'ю, суспільство, державу [4, с. 8–9]. Отже, ідея пріоритету прав людини та індивідуальної свободи відносно поважання культурних традицій не є надбанням пост-мультикультуралістів, а вже була використана прибічниками мультикультуралізму. Однак не слід забувати, що цінності індивідуалізму притаманні переважно західним культурам. Східні культури зберігають пріоритет сім'ї та найближчого оточення. Тож, як життєві стратегії іммігрантів частіше постають або часткова асиміляцію (соціальна адаптація на робочому місці, але збереження своєї культури у приватній сфері), або пропонуються контр-стратегії, навіть стратегія геттоізації (Ф. Бок), яка стає можливою, не в останню чергу, завдяки чисельності мігрантів, місцям їх компактного проживання (China тауни практично у всіх глобальних містах, арабські вулиці у Лондоні, турецькі райони у Німеччині, арабські райони у Парижі).

Коли зараз констатується відхід від мультикультуралізму необхідно пам'ятати про плюральність його практик та стратегій. Тоді відхід від мультикультуралізму постає як відхід від однієї з його моделей, у той час як інші залишаються на порядку денному. Пост-мультикультуралізм, відмовляючись від мультикультуралізму взагалі, уникає обговорення умов його

ефективності в локальних просторових та часових контекстах. Фактично має місце демонізація мультикультуралізму. На використання «m word» в деяких країнах навіть накладено табу. Відстоювання вживання цього терміну, «семантична битва» за визначенням В. Кімліка, це марно втрачені зусилля [6 с. 21]. Принципово важливим є збереження не терміну як такого, а смислів мультикультуралізму як демократичного громадянства, що виходить з прав людини.

Відчуття безпеки або небезпеки на геополітичному рівні, на думку В. Кімліка, впливає на відношення держави до меншин у контексті внутрішньої політики. Меншини усвідомлюються як потенційні колабораціоністи у разі небезпеки, тож держава закриває для них доступ до влади та ресурсів [7, с. 43]. Після масштабних терористичних атак західні демократії визначили міжнародний тероризм як свого ворога. Саме з загрозою терористичних атак пов'язано звинувачення мультикультурної політики у створенні привабливих умов для терористичних угруповань (насторожене відношення існує перш за все до прибічників ісламу). Однак, навіть серед самих західних держав виникають претензії один до одного щодо захисту прав етнічних меншин, якщо вони розміщуються на сусідніх територіях (наприклад, вимоги захисту етнічних сербів в Боснії). На наш погляд, глобальна фінансова криза, яка призвела до якісно нових соціоекономічних умов, також призвела до переносу діалогу між меншинами та державою із площини демократичного діалогу у контекст державної безпеки (наприклад в умовах росту безробіття в Іспанії висуваються вимоги відмовити румунам в робочих місцях). Однак, в першу чергу у контекст «сек'юритізації» були перенесені відношення з мусульманськими меншинами у західних країнах. Безперечно війна, яку проголошує країнам Заходу терористична організація «Ісламська держава» тільки посилить цю тенденцію.

На порядок денний ліберальних суспільств також внесені й загрози правам людини з боку меншин, які розглядаються носіями ілліберальних

політичних культур, що відмовляються від ліберально-демократичних норм (знов у фокусі уваги мусульманські меншини).

За умов втрати Заходом відчуття безпеки алармістська позиція більшості прибічників пост-мультикультуралізму не дозволяє аналізувати політику мультикультуралізму у локальних контекстах її розгортання. Дійсно, діалог, як комунікація заради згоди, між культурами, які спираються на різні світоглядні системи є ускладненим, та має обмежені перспективи. Однак, демократична дискусія повинна гарантувати урахування перспектив усіх учасників цієї дискусії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, за умов визнання культурної множинності глобального світу та прискорення процесів міграції, необхідно не просто відмовитися від застосування «*m word*» на кшталт політичної моди, а критично осмислити досвід мультикультуралізму як множинних локальних практик та його потенціал як стратегії, що може застосовуватися поряд з іншими стратегіями на комплементарній основі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колодій А. Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України / А. Колодій // *Агора*. Вип. 6 : Україна і США : взаємодія у галузі політики, економіки, культури і науки. — 2008. — С. 5—14.
2. Розумна О.П. Європейський досвід політики мультикультуралізму: наслідки та прогнози / О.П. Розумна // *Стратегічні пріоритети*. — 2012. — № 1 (22). — С. 121 — 125.
3. Халілова-Чуваєва Ю.О. Європейська політика мультикультуралізму і криза національної ідентичності: політичний аспект / Ю.О. Халілова-Чуваєва, І.В. Бубнов // *Вісник ДонНУЕТ*. Серія: «Гуманітарні науки». — 2013. — № 2. — С. 66—77.
4. Banks J.A. *Multicultural Education: Characteristics and Goals*/ J.A.Banks // *Multicultural Education. Issues and Perspectives*. Ed. by J.A.Banks, Ch.A.McGee Banks. — Massachusetts : Allyn and Bacon, 1993. — P. 3—28.
5. Freeman G. *Immigrant Incorporation in Western Democracies* / Gary Freeman // *International Migration Review*. — 2004. — 38 (3). — P. 945—969.
6. Kymlicka W. *Multiculturalism: Success, Failure, and the Future* [Електронний ресурс] / Will Kymlicka. — Режим доступу : www.migrationpolicy.org/sites/default/.../TCM - Multiculturalism.-Web.pdf.
7. Kymlicka W. *The Rise and Fall of Multiculturalism?: New Debates on Inclusion and Accommodation in Diverse Societies* / Will Kymlicka // *The Multiculturalism Backlash* :

European Discourses, Policies, and Practices / [ed. by Steven Vertovec and Susanne Wessendorf]. — L.; N.-Y. : Routledge, 2010. — P. 32—49.

8. Modood T. Multiculturalism / Tariq Modood. — Cambridge : Polity Press, 2013. — 243 p.
9. Vertovec S. Assessing the Backlash Against Multiculturalism in Europe / S. Vertovec, S. Wessendorf // The Multiculturalism Backlash: European Discourses, Policies, and Practices / [ed. by Steven Vertovec and Susanne Wessendorf]. — L.; N.-Y. : Routledge, 2010. — P. 1—31.